

UDC 930.85 (4—12)

YU ISSN 0350—7653

ACADEMIE SERBE DES SCIENCES ET DES ARTS

COMITE INTERACADEMIQUE DE BALKANOLOGIE
DU CONSEIL DES ACADEMIES DES SCIENCES ET DES ARTS
DE LA R.S.F.Y.

INSTITUT DES ETUDES BALKANIQUES

BALCANICA

ANNUAIRE DE L'INSTITUT DES ETUDES BALKANIQUES

XVI—XVII

BELGRADE
1985—1986

<http://www.balcanica.rs>

Драгољуб ДРАГОЈЛОВИЋ
Балканолошки институт
Београд

ШИЗМАТИЧКИ ПОПОВИ ФРАЊЕВАЧКИХ DUBIA И ПРАВОСЛАВНА ТРАДИЦИЈА У СРЕДЊОВЕКОВНОЈ БОСНИ

У сачуваној изворној грађи о цркви босанској посебно место заузима одговор папе Гргура XI из 1373. на двадесет три питања старешине босанске фрањевачке викарије, фра Бартоломеја из Алверније, позната у науци као фрањевачка *Dubia*. Вредност овог извора, који је у више наврата издаван и са различитих становишта интерпретиран, чине конкретни и веродостојни подаци о верским и црквеним приликама у босанској фрањевачкој викарији, које су, стилизоване у облику питања упућених Апостолској столици, забележили босански фрањевци у другој половини XIV века.¹

Прва три питања, садржана у овом извору латинске провенијенције, говоре о поступку босанских фрањеваца према шиизматичима и њиховим свештеницима на подручју босанске викарије, које, не без разлога, босански викар разликује од јеретика и ставља у посебну групу верника.² Обрађујући се Апостолској столици, босански викар је тражио мишљење папе Гргура XI како да поступа према домаћим свештеницима који су „ради властите користи“ били вољни да „следе западни обред“, мада „нису прави свештеници него сељачки и шиизматички, установљени према обичају земље и неканонски руко-

¹ Текст је објавио Ф. Рачки у збирци А. Theiner, *Vetera monumenta Slavorum meridionalium historiam illustrantia* II, Zagreb 1875, 327—329. Ново, поправљено издање је приредио D. Kniewald, *Vjerodostojnost lutinskih izvora o bosanskim krstjanima*, Rad JAZU 270, 1949, 156—163. Најпотпунију студију о овом извору написао је J. Sidak, *Franjevačka Dubia iz god. 1372/2. kao izvor za povijest Bosne*, cf. *Studije o Crkvi bosanskoj i bogumilstvu*, Zagreb 1975, 225—247.

² *Dubia* босанских фрањеваца оспорава мишљење свих оних истраживача који следбенике цркве босанске идентификују са припадницима источне или западне цркве.

положени“. Папа је у свом одговору дозволио фрањевцима да због недостатка католичког клера споменути свештеници могу крштавати некрштене, мада је сматрао кориснијим да то чине прави католици.³

Слично двоумљење показује и треће питање босанског викара, како да поступа према шизматицима на територији босанске викарије, пошто „многим припростим људима међу Грцима (шизматичима) није позната грчка шизма“, мада „исповедају Христа и темељ вере“. Босански викар је тражио мишљење Апостолске столице да ли такве, „ако су само крштени или верују да су крштени“, треба оставити у њиховој простоти, или их „одвратити од тих свештеника и њиховог старог обичаја“. Папа је, као и на претходно питање, дао позитиван одговор, али је захтевао да се при томе не повреди „суштина вере“ и „прописи католичке цркве“.⁴

Сагласност већине истраживача цркве босанске да се питања фра Бартоломеја о шизматицима и њиховим свештеницима односе на следбенике источне цркве образложио је већ Ф. Рачки који је садржајем фрањевачких *Dubia* доказивао да су се „становници Босне диелили на три вјероизповести: католичку, источно-православну и патаренску, од којих се двију последњих они зову: *scismatici, greci et scismatici*, ови *heretici, infideles, Bosnenses*. Из викарових питања даде се извести како је свећенство источне цркве запуштено и неизобразено било, јер се догађало да свећеник источне цркве, прелазећи у католичку, није ни знао засигурно да ли је крштен био. Многи од простоте бијаху ређени за свећенике, кадшто без великих обзира на сапопес. Последица незнања у свећенству бијаше у пуку та, да су многи од вјерника једино Исукрста и основ вјере исповједали мало знајућ за раскоље обију цркава; а како је у свећенству доста простоте било, то су кадшто вјерници и без нужде крстили, те се могла породити сумња о ваљаност крштења јер се није извјесно знало бјеше ли по пропису и у духу цркве подјељено“.⁵

Мишљење Ф. Рачког, које се темељи на једино могућој интерпретацији фрањевачких *Dubia*, оспоравано је разним домишљањима и претпоставкама. Д. Мандић је без иједног ваљаног аргумента доказивао да су шизматички свештеници „неканонски ређени католички свећеници глагољашки“, чије присуство на тлу средњовековне Босне не потврђује сачувана изворна грађа, а Д. Книвалд, „босански крстјани“, иако босански викар јасно раздваја шизматике и њихове свештенике не

³ D. Kniewald, *Vjerodostojnost*, 157.

⁴ Исто, стр. 157—8.

⁵ F. Rački, *Bogomili i patareni*, Beograd 1931, 443.

само од католика већ и од јеретика и оних који следе њихово учење и обреде.⁶

Једно ново тумачење фрањевачких *Dubia* изнео је Ј. Шидак. Не оспоравајући закључке Ф. Рачког, Ј. Шидак тврди да се подаци фрањевачких *Dubia* о шизматицима и њиховим свештеницима „не односе на Босну, него на оне дјелове босанске викарије (*de terris illis*) гдје их налазимо и касније“, „прије свега на влашке пастире у ердељским планинама, о чему говори и сам папа у свом писму од 1. липња 1372, дакле непосредно пред постанак *Dubia* и у вези с проширењем фрањевачке дјелатности у току год. 1372“.⁷

Следећи мишљење М. Динића да „у правој Босни, изузимајући Хум и делове Рашке“, у време бана Твртка „није било православних“, Ј. Шидак доказује да се податак о „власима шизматичима“ у писму папе Гргура XI од 1. јуна 1373. не односи „на становнике Хума, који се у савременим дубровачким изворима редовито спомињу под именом влаха“, већ на угарске „Влахе Румуне“⁸. Своју тврдњу Ј. Шидак доказује, с једне стране, чињеницом да „у средњовековним изворима нема помена о некој дјелатности босанских фрањеваца међу хумским власима“, јер на подручју Хума све до пада Босне под Турке „није основан ни један фрањевачки самостан“, а са друге претпоставком да преписка папе Гргура XI доказује да су у доба појаве *Dubia* босански фрањевци „били активни међу угарским Румунима, где су, вјеројатно нешто касније њихови самостани били окупљени у ковинској и, особито, у бугарској кустодији“.⁹

Повезујући питање „влаха шизматика“ с проблемом „православља на подручју босанске викарије“, Ј. Шидак је олако и без ослоњаца у преписци папе Гргура XI проширио границе босанске викарије и на области насељене Власима Румунима, које у време појаве *Dubia*, а и касније, нису биле у њеном оквиру. У науци није спорно да су се приликом оснивања фрањевачке викарије у Босни 1340/42. године њене границе поклапале са границама босанске бановине. Пре појаве *Dubia* босански су фрањевци имали неколико самостана и у суседству Босне, у Бакову, где је било седиште босанске бискупије, у Стону, који је био под влашћу Дубровчана, у Цетини, на територији Ивана Нелчићића и у Отоку који је био на тери-

⁶ D. Mandić, *Bogomilska crkva bosanskih krstjana*, Chicago 1962, 396; D. Kniewald, *Вјеродостојност*, 149. Cf. F. Šanjek, *Bosansko-humski krstjani i katarsko-dualistički pokret u srednjem vijeku*, Zagreb 1975, 129.

⁷ J. Šidak, *Студије*, 244—5.

⁸ Исто, стр. 244—5; Cf. М. Динић, *ЈИЧ*, I, 1935, 151.

⁹ J. Šidak, *Студије*, 245. Cf. J. J. Jelenić, *Problem dolaska franjevaca u Bosnu i osnutak bosanske vikarije*, Split 1926, 14.

торији Дионисија Бобонића.¹⁰ Њихов привремени боравак у Видинској области између 1365. и 1369, где су на позив угарског краља Лајоша I само за 50 дана прекрстили 200.000 јеретика и шизматика, окончан је падом Видина у руке влашког војводе Владислава Басараба 1369. године.¹¹ Њихов спектакуларан успех у Видинској области, који спомиње и папа Урбан V у свом писму угарском краљу 1368. године, давао је наде Апостолској столици у могућност лаког и брзог покрштавања и босанских јеретика и шизматика, ради којих је и основана фрањевачка викарија, па је папа крајем 1368. позвао викара фрањевачке викарије у Босни да подстиче фрањевце „да проповедају католичку веру против јеретика и шизматика настањаних у границама поменуће викарије“, јер „често животом разарају што речју и добрим делима постижу“.¹²

Папино писмо упућено босанском викару фра Бартоломеју из Алверније не говори о границама босанске викарије, али папина сагласност да босански фрањевци, због малог броја верника у босанској дијецези, могу скупљати милостињу у суседним католичким земљама, Далмацији, Хрватској и Угарској, и да своје редове допуњују домаћим људима, индиректно говори да су се пред појаву *Dubia* границе босанске викарије поклапале са границама босанске бановине.¹³ То потврђује и захтев фра Бартоломеја из Алверније да се босанским фрањевцима одобри пастирска служба и у областима изван босанске дијецезе, пошто су „у границама и у суседству Босне“ многе провинције без жупника и парохија и због тога, иако под влашћу католичких господара, „насељене шизматичким и људима неверницима који су дошли из Босне“.¹⁴ У свом захтеву босански викар не спомиње ни Влашку ни пограничне области Угарске према Влашкој, већ само области у суседству Босне, које настањују шизматици и босански неверници. Овај је захтев папи и усмено изложио фра Беренгар из Арагоније који је, по налогу фра Бартоломеја из Алверније, донео у Рим питања босанског викара.¹⁵ Папа је убрзо по пријему *Dubia* дозволио фрањевцима пастирску службу „у крајевима Босне, које настањује велико мноштво шизматика и јеретика, изумимајући оне које су фрањевци уз велике напоре обратили у католичку веру“. Своју одлуку папа је образложио недостатком парохијског свештенства у Босни, које је требало да

¹⁰ T. Smičiklas, *Codex diplomaticus Regni Croatiae, Dalmatiae et Slavoniae*, XII 406—7, 418—20 (у даљем тексту CD). Cf. J. Šidak, *Studije*, 233.

¹¹ J. Šidak, *Studije*, 236—37.

¹² E. Fermeždin, *Acta Bosnae*, JAZU, MSHSM 23, Zagreb 1892, 36 (у даљем тексту AB).

¹³ A. Theiner, *Vetera monumenta historica Hungariam sacram illustrantia*, Romae 1862, II, 92 (у даљем тексту MH).

¹⁴ D. Kniewald, *Vjeredostojnost*, 159.

¹⁵ J. Šidak, *Studije*, 239.

се брине о преобраћеним „шизматичима и јеретичима, јер су се многи, неискрено прихватајући католичку веру, поново због недостатка парохијског свештенства враћали старим веровањима“.¹⁶

Папино писмо, које Ј. Шидак само узгред спомиње, јасно говори о „великом мноштву шизматика и јеретика“ у самој Босни, а не у Влашкој или ердељским планинама. Да папа при томе није мислио на влахе из Хума, где фрањеваца није било већ на влахе шизматике на територији уже Босне, потврђује и папино писмо од 3. јануара 1373, које је, изгледа, папа послао заједно са одговорима на раније постављена питања босанског викара фра Бартоломеја из Алверније. Папа је и овим писмом потврдио права фрањевцима на пастирску службу у босанској викарији, пошто су „у крајевима Босне скоро сви становници, изузимајући оне који су преобраћени, шизматици и јеретици“, пошто нема парохијских цркава и жупника да врше црквене обреде. Папа у свом писму посебно спомиње области „на границама Босне према Угарској, као што је место звано Блаж, али и многа друга места, у којима католици живе измешани са шизматичима“.¹⁷

У оба се папина писма, која су настала пре и после појаве *Dubia*, говори само о „крајевима Босне“, или о „крајевима Босне према Угарској“, у којима католици живе измешани са шизматичима и јеретичима. Папине се речи изгледа односе на Усору која је у то време била главна област фрањевачке делатности на тлу босанске државе. То индиректно потврђује и попис фрањевачких самостана из 1385, који, изузимајући четири, све остале фрањевачке самостане смешта у Усору, где је утицај католичке цркве био јачи, јер је ова област тек 1357. дошла под власт бана Твртка.¹⁸

Нема очигледно никаквог научног оправдања шизматике и њихове свештенике, споменуће у *Dubia* смештати у ердељске планине и идентификовати са Власима Румунима, утолико пре што папина писма, а и садржај *Dubia*, говоре само о шизматичима „у крајевима Босне“ или „крајевима Босне према Угарској“. Извештаји који су стизали Апостолској столици о успешном раду босанских фрањеваца на преобраћању јеретика и шизматика подстакли су папу Гргура XI да босанским фрањевцима повери мисионарску делатност и у другим областима угарског краљевства, где су, према сазнању Римске курије, католици живели измешани са јеретичима и шизматичима. Тако је у другој половини 1372. папа Гргур XI дозволио босанским фрањевцима да подигну два самостана у Руднику, на територији Николе Алтомановића, и један самостан у срем-

¹⁶ A. Theiner, *MH* II, 117.

¹⁷ T. Smičiklas, *CD* XIV, 494.

¹⁸ *Analecta franciscana* IV, 1906, 555—56; cf. С. Ђирковић, *Историја средњовековне босанске државе*, Београд 1964, 124.

ском селу Черевиху, на територији мачванског бана Николе Горјанског, које се налазило „у близини рашких шизматика“.¹⁹ Почетком јуна 1373. папа Гргур XI дозволио је босанским фрањевцима да подигну шест самостана „у пограничним областима Угарске“ према Босни, Рашкој, Бугарској и Влашкој, од Крбаве, преко Алшана у Срему, до пограничних области Угарске око Себеша и Влашке.²⁰ Мали број фрањеваца, ограничен само на 60 редовника, био је недовољан да покрије тако широку област, па је папа следеће године, очигледно на захтев самих фрањеваца, обим босанске викарије ограничио само на Босну и крајеве око Врбаса, Саве и Truinii (Тамиша) до Wilkrike (Belkirche — Беле Цркве) у јужном Банату.²¹ Овај је обим босанска викарија задржала све до 1399, када је у свом оквиру обухватала дувањску, крбавску, босанску, усорску, мачванску и ковинску кустодију. Влашка и пограничне области Угарске према Влашкој, споменуте само једном у папном писму од 1. јуна 1373, нису биле у сфери делатности босанских фрањеваца ни пре ни после појаве *Dubia*. То потврђује, с једне стране, попис фрањевачких самостана из 1385, а са друге, попис кустодија босанске викарије из 1399. године.²²

Одговор пале Гргура XI на захтев босанских фрањеваца, садржан у осмом питању *Dubia*, да им се одобри пастирска служба „у границама Босне и суседству Босне“, у провинцијама које су, иако под влашћу католичких господара, настањене шизматицима и „неверним људима који су дошли из Босне“, уверљиво говори о томе да су босански фрањевци тражили право на пастирску службу само у Босни и у областима у непосредном суседству Босне, пре свега у Срему, где је, у недостатку парохијског свештенства, католички живаљ био изложен утицају шизматика и босанских јеретика.²³ Да се захтев босанског викара односио само на угарске области у суседном Срему, где се и у каснијим изворима спомињу рашки шизматици и босански јеретици, потврђује папина сагласност да фрањевци подигну два самостана у Срему, један у Черевиху, „у близини рашких шизматика“, а други у Алшану, у месту које се „налазило између неверника и шизматика“.²⁴

Занимљиво је да папа Гргур XI у својим писмима разликује шизматике из „крајева Босне“ од „рашких шизматика“ у Срему који је од 1018. па све до оснивања сремске бискупије 1229. био у оквиру Охридске архиепископије.²⁵ Оснивање срем-

¹⁹ E. Fermendžin, *AB*, 38—39; T. Smičiklas, *CD* XIV, 432—3.

²⁰ T. Smičiklas, *CD* XIV, 528.

²¹ *Acta Gregorii PP XI (1370—1378)*, Fontes, ser. III, vol. XII, Rome 1966, 215, ed. A. Tautu.

²² J. Božićković, *Kritički ispit popisa bosanskih vikara i provincijala, 1339—1735*, Beograd 1935, 12. Cf. *Analecta franciscana* IV, 1906, 555—6.

²³ D. Kniewald, *Vjerodostojnost*, 159.

²⁴ E. Fermendžin, *AB*, 39. Cf. A. Theiner, *MH* II, 157.

²⁵ *Историја српског народа* II, Београд 1982, 315.

ске бискупије, а нешто касније и фрањевачке кустодије, није елиминисало верско шаренило Срема, јер је и касније неколико манастира у Срему остало у рукама источних монаха све до почетка XIV века.²⁶ Рашки шизматици у Срему спомињу се и касније у писмима неколико црквених и световних великодостојника, која су настала у вези са мисионарским радом фра Јакова из Марке у четвртој деценији XV века. У њима се изричито говори о томе да „већи део споменутих крајева настанују Рашани“, у једном се спомињу и босански јеретици, мада су „неки градови и села важила као католичка“.²⁷

Мисионарска делатност босанских фрањеваца није остала виднијег трага ни у јужном Банату, у области око Тамиша и Беле Цркве, која је, према попису кустодија босанске викарије из 1399, била обухваћена ковинском кустодијом. Дозвољавајући босанским фрањевцима да се настане у бачкој дијецези 1421. године, папа Мартин V им је дозволио да прекрштавају јеретике и шизматике „у краљевини Угарској, близу њених граница према Босни, Рашкој, Бугарској и Влашкој“, у крајевима где су већ одраније били многи „шизматички измешани са католицима“.²⁸ У једном документу из 1435. наводе се Ковиљ, Ковин и Храм на левој обали Дунава, а Оршава, Себеш и Хаџог према Влашкој, као места у којима католици живе измешани са шизматичима.²⁹ Највише је рашких шизматика било у Ковину, седишту ковинске кустодије. Када је после пада Београда под угарску власт 1427. београдски митрополит постао духовни старешина православних Срба у Угарској, фрањевци су успели да 1428. изборе од угарског краља дозволу за насилно прекрштавање Срба и прогон њихових свештеника.³⁰ Дозвола није имала неког већег ефекта, јер су угарски владари били приморани да Србима дају разне повластице због опасности која је претила од Турака.³¹ Деспод Бураћ Бранковић је за време папе Николе V (1447—1451) исходио булу која је дозвољавала слободу вероисповести православног живљу у Угарској, а добио је и дозволу да подигне девет манастира за своје монахе.³²

Положај Срба у Угарској погоршан је тек доласком у ове крајеве фрањевачког проповедника Јована Капистрана који је већ одраније испољавао непријатељски став према „српским

²⁶ A. Theiner, *Vetera monumenta Slavorum Meridionalium historiam illustrantia* I, Rome 1863, 667—668.

²⁷ E. Fermendžin, *AB*, 159, 162—164; Cf. *Историја српског народа* II, 319.

²⁸ E. Fermendžin, *AB*, 115.

²⁹ *Исто*, 139—40.

³⁰ J. Калић-Мијушковић, *Београд у средњем веку*, Београд 1967, 309—310, 453.

³¹ С. Ђирковић, *Rasciani regales Владислава I Јагелонца*, Зборник МС I, 1970, 79—82.

³² E. Fermendžin, *AB*, 238.

и влашким шизматичима“. Подстичући католике у Ердељу да прогоне православне свештенике које је посветио „владика“, вероватно православни епископ са подручја угровлашке митрополије, Јован Капистран је 1455. затражио од новог папе Каликста III (1455—1458) да поништи булу папе Николе V, која је гарантовала Србима слободу вероисповести.³³ Смрт Јована Капистрана спречила је опозивање раније папске буле, што је било од великог значаја за верски живот православних Срба у Угарској.

Захтев босанских фрањеваца, конципиран у осмом питању *Дубиа*, да своју делатност прошире и на области у суседству Босне, где су католици живели измешани са шизматичима и јеретицима, уверљиво говори да је до појаве *Дубиа* њихова делатност била ограничена само на територију Босне, посебно на „пограничне области Босне према Угарској“, а не на Влашку или ердељске планине. Извесну недоумицу, на којој Ј. Шидак темељи своју хипотезу, ствара писмо папе Гргура XI од 1. јуна 1373. Дозвољавајући фрањевцима да подигну 6 самостана „у пограничним областима Угарске око Себеша и Велике Влашке и око граница Босне, у Алшану и у Крбави“, где „католици живе измешани са шизматичима“, папа у уводном делу свога писма изражава жаљење што световни клер, за разлику од фрањеваца који „у крајевима Босне и Влашке и око граница Угарске проповедају неверницима реч божију и обраћају шизматике на пут католичке вере“, не посвећује бригу „власима шизматичима од којих неки станују на пасиштима и планинама напасајући стада којима обилују“.³⁴ Сигурно је да папа није мислио на православне Влахе из Влашке где фрањеваца није било, већ на влахе шизматике из оних крајева Босне који су били у сфери фрањеваца и њихове мисионарске делатности.

Своје идентификовање „влага шизматика“ из папиног писма са Власима Румунима из ердељских планина Ј. Шидак доказује претпоставком да су власи у Хрватској, који се спомињу тек у XIV веку, били католици а не шизматичи, а да у самој Босни, на „територију који је припадао босанској бановини до трећег деценија XIV ст. — нема, упркос доста обилатим мјесним називима и особним именима влашког порјекла, све до пада под Турке, такођер ни једног извора, који би посвједочио постојање шизматичких влаха“.³⁵ Шидак при томе ћутке прелази преко евидентне чињенице да се у свим папним писмима од 1372. до 1377. редовно спомињу шизматичи које папа најчешће смешта „у крајеве Босне“ или „у пограничне области Босне према Угарској“.³⁶

³³ *Историја српског народа* II, 443; E. Fermeđžin, *AB*, 225.

³⁴ T. Smičiklas, *CD XIV*, 528.

³⁵ J. Šidak, *Studije*, 238.

³⁶ A. Theiner, *MH*, II, 117; T. Smičiklas, *CD XIV*, 494, 527.

Очигледно је да су ови шизматици из пограничних области Босне према Угарској могли бити само домаћи власи сточари који се од прве половине XIV века спомињу не само у Хуму већ и у неким областима Далмације, Хрватске и Босне.³⁷ У средњој Далмацији власи сточари пореклом из Хума спомињу се већ 1322, а у областима око Цетине, Книна и Крбаве од 1345. године.³⁸ Одазивајући се молби Трогирана да се власима забрани приступ на територију њиховог града, Никола Сеч, бан далматински и хрватски је 1362. једној групи влаха сточара даровао једно пусто село у близини Зрмање. Један извор из 1376. спомиње Петра Мартића као кнеза Книна и влаха.³⁹ Почетком XV века војвода „влаха угарског краља“ у Хрватској и Далмацији је Бутко Бранковић. Њему је 1405. угарски краљ Жигмунд за верну службу даровао два села.⁴⁰ Хрватски бан Иван Франкопан је у Клису 1436. потврдио власима њихов закон. Спомен Срба у овом документу, као и влашка имена и презимена овог правног споменика, говори о томе да споменути власи потичу из Хума, али да вероватно више нису припадали верницима источне цркве.⁴¹

Миграција православних влаха сточара из Хума и Подриња у крајеве са католичком црквеном организацијом узнемирила је Римску курију, па је папа Климент VI 1351. године позвао више црквених прелата из Далмације да онемогуће „шизматике који шире кужни отров јеретика и шизматика“ и који, противно одредбама римске цркве, уводе „нове секте“ и „сеју разне заблуде о св. Духу супротно учењу римске цркве која је мајка и учитељица свих“.⁴² Папин позив упућен црквеним прелатима у Далмацији да „растерају шизматике“, да „униште јеретичке секте“, да „уклоне заблуде о тајни евхаристије и крштења“ и да „заблуделе врате католичкој вери и обредима цркве“, односи се очигледно на влахе шизматике досељене у ове области, који су до краја XIV века највећим делом покатоличени.⁴³

Други правац миграције лако покретних влашких заједница, који је из Хума и Подриња водио у унутрашњост Босне, иако континуиран и сталан, остао је једва приметан у савременим изворима. Њихове миграције у унутрашњост земље, које су

³⁷ М. Филиповић, *Структура и организација средњовековног катуна, Симпозијум о средњовековном катуну*, Сарајево 1962, 45—112.

³⁸ Т. Smičiklas, *CD XI*, 249—50; Lucius, *De regno Dalmatiae et Croatiae*, ed. Schwandtner III, 327.

³⁹ L. Thalloczy, *Illyrisch-albanische Forschungen I*, 497.

⁴⁰ F. Šišić, *Nekoliko isprava iz početka XV st.*, *Starine XXXIX*, 1938, 256.

⁴¹ М. Филиповић, *Структура и организација средњовековног катуна, Симпозијум о средњовековном катуну*, 104—5.

⁴² Т. Smičiklas, *CD XII*, 33—34.

⁴³ Исто, 33—34. Cf. М. Филиповић, *Структура и организација средњовековног катуна*, 103.

подстицале, с једне стране, потребе за новим пасиштима, а са друге, трговина стоком и транспорт робе у који су били укључени, повезивале су влахе с привредним средиштима на читавој територији босанске државе.⁴⁴ Миграције влаха, често подстицане и посебним повластицама феудалних господара, убрзале су економско уздизање влашких заједница и чиниле их све значајнијим фактором у босанском феудалном систему. Поред „влаха босанског бана“, који се у дубровачкој изворној грађи XV века називају „власи краља Босне“, спомињу се и власи крупних феудалаца, као, примера ради, власи Павла Раденовића, Сандаља Хранића, Радослава Павловића, Иваниша Павловића и херцега Стефана.⁴⁵ Укључујући се у државну и феудалну структуру средњовековне Босне, власи су, иако потчињени босанским владарима и крупним феудалцима, задржали управну и судску власт у својим катунима. На челу „влаха босанског краља“ био је 1382. Вукосав Плешчић, кога један дубровачки уговор назива „кнезом свих влаха краља Рашке и Босне“.⁴⁶

Захтев босанских фрањеваца из 1372. да им се одобри пастирска служба „у крајевима Босне, које настањује велико мноштво шизматика и јеретика“, односи се очигледно на влахе шизматике стално настањене у областима под непосредном влашћу босанског бана. То потврђује и папа Гргур XI који споменуће шизматике смешта у Усору, „у пограничне области Босне према Угарској“, посебно наводећи „место звано Блаж и нека друга места“, у којима католици живе измешани са шизматикима и јеретикима.⁴⁷ У једном од својих писама из 1373. папа Гргур XI спомиње и „влахе шизматике“, чија су покретна станишта била на пасиштима и планинама, што посредно упућује на планинске области средишне Босне, где турски дефтери из XV века региструју домаће влахе сточаре и њихове шизматичке попове.⁴⁸

Присуство влаха сточара у Усори и другим крајевима Босне потврђује и сачувана изворна грађа. Међу селима које је бан Твртко 1370/74. године покљонио Стјепану Рајковићу спомиње се и село „Брложник на Усори с Власима“, управо у области у коју и папа Гргур XI и Дубиа босанских фрањеваца смештају босанске шизматике.⁴⁹ Присуство влаха у се-

⁴⁴ С. Бирковић, *Историја средњовековне босанске државе*, Београд 1964, 219.

⁴⁵ Д. Ковачевић, *Средњовековни катуну по дубровачким изворима, Симпозијум о средњовековном катуну*, Сарајево 1962 134—5, 137—8.

⁴⁶ М. Филиповић, *Структура и организација средњовековног катуну*, 103.

⁴⁷ Т. Smičiklas, *CD XIV*, 494.

⁴⁸ Исто, XIV, 528; Н. Filipović, *Напомене о исламизацији у Босни и Херцеговини у XV vijeku, Godišnjak*, knj. VII, Centar za Balkanološka istraživanja, knj. 5, Sarajevo, 1970, 153.

⁴⁹ Ј. Sidak, *Studije*, 254.

верним областима Босне потврђује и један дубровачки извештај који, у вези са турским продором у ову област Босне и Хрватске 1426. године, говори о великој штети коју су од Турака претрпели Хрвати и Власи.⁵⁰ Влахе у околини Јајца спомиње 1432. фра Јаков из Марке који је, полемишући са њима, записао да „Босанци и Моровласи нису хришћани“.⁵¹ О „великом мноштву шизматика“ у околини Јајца говори и папа Пије II у једном писму из 1458, а значајно је и сведочанство бискупа Петра Ранзануса који је, описујући борбе угарског краља са Турцима око Јајца 1463/64. године, записао да тамошњи „становници поштују Христа према обреду источне цркве“.⁵² Очигледно је да се бискупове речи не односе на босанске крстјане, које он изричито назива патаренима, већ на домаће влахе шизматике за које *Dubia* босанских фрањеваца тврди да „једноставно исповедају Христа и основ вере“.⁵³

Присуство шизматика у источним областима средњовековне босанске државе потврђују малобројни гробни натписи из XIV и првих деценија XV века са именима православних свештеника. На једном стећку у подроманијском селу Каљина записано је име попа Прибислава, у околини Бјељине име попа Прокопија и у Тобуту, у близини Тузле, име попа Гојчина.⁵⁴ Њихова имена карактеристична за влахе у Хуму и Подрињу говоре да је реч о поповима влашких шизматика који су крајем XIV и почетком XV века населили ове области. Велико мноштво припадника источне цркве у овим областима Босне потврђује и постојање сребреничке епископије која се спомиње у изворима из 1415. и 1428. године.⁵⁵

Недостатак изворне грађе о присуству влаха шизматика у централним областима средњовековне босанске државе делимично надокнађују турски дефтери који региструју не само православне влахе староседеоце око Маглаја и Високог, већ и њихове попове који су у то време још били без више црквене организације.⁵⁶

Укључујући се у државну и феудалну структуру средњовековне Босне, власи шизматици нису били изложени насилном покрштавању као у Далмацији и Хрватској, захваљујући, с једне стране, монашком карактеру цркве босанске, а са друге,

⁵⁰ К. Јиречек, *Власи и Моровласи у дубровачким споменицима*, Зборник К. Јиречека I, Београд 1958, 198.

⁵¹ L. Pacetti, *L'importanza dei Sermoni di S. Giacomo della Marcha*, Studi francescani, ser. III, vol. 14, 1942, 166.

⁵² *Scriptores rerum hungaricarum* I, 1746, 397. Cf. A. Theiner, *MH* II, 487; J. Šidak, *Studije*, 118.

⁵³ *Scriptores rerum hungaricarum* I, 377.

⁵⁴ M. Vego, *Zbornik srednjovjekovnih natpisa Bosne i Hercegovine*, III, 11, br. 127, III, 27, br. 152, IV, 41, br. 229, IV, 123, br. 301.

⁵⁵ D. Kovačević-Kojić, *Gradska naselja srednjovjekovne bosanske države*, Sarajevo 1978, 298.

⁵⁶ N. Filipović, *Napomene o islamizaciji*, 153, 158.

властитом свештенству које је лишено више црквене организације, било запуштено и слабо образовано. Једину опасност за влахе шизматике представљали су фрањевци који су, судећи по питањима фра Бартоломеја упућеним папи Гргуру XI, без великих тешкоћа придобијали њихове попове да, „ради властите користи“, следе обреде западне цркве и помажу фрањевце у прекрштавању локалног становништва.

Присуство шизматика и њихових свештеника у средњовековној држави потврђује да влахе шизматике, споменуте у писму папе Гргура XI од 1. јуна 1373, не треба тражити у Влашкој или ердељским планинама, које нису биле у границама босанске викарије, већ у самој Босни, где се и пре и после појаве *Dubia* срећу власи шизматици и њихови свештеници. Речи босанског викара фра Бартоломеја да споменути свештеници нису „прави“ већ „сељачки и шизматички, постављени према обичају земље и неканонски рукоположени“ према „њиховом старом обичају“, не односе се на свештенике влашких митрополија где таква пракса није постојала, већ на домаће влашке попове који су били без више црквене организације и где је свештеничко звање „по старом обичају“ прелазило од оца на сина без рукоположења надлежног епископа.

Анализа *Dubia* босанских фрањеваца у контексту преписке папе Гргура XI уверљиво потврђује раније изнето мишљење Ф. Рачког да су се „становници Босне делили на три вероисповести“ и да су носиоци православне традиције у средњовековној босанској држави били православни власи сточари пореклом из Хума и Подриња, које *Dubia* босанских фрањеваца назива „шизматичима“, а преписка папе Гргура XI, „шизматичима“ или „власима шизматицима“.

LES POPES SCHISMATIQUES DES DUBIA FRANCISCAINS ET LA TRADITION ORTHODOXE DANS LA BOSNIE MEDIEVALE

Résumé

Dans les matériaux de source conservés sur l'église bosniaque, la réponse du pape Grégoire XI de l'année 1373, à vingt trois questions posées par le supérieur du vicariat franciscain de Bosnie, frère Barthélemy d'Alvernia, connues dans la science sous le nom de *Dubia* franciscains, occupe une place à part. Les trois premières questions, contenues dans cette source de provenance latine, parlent du traitement que les franciscains de Bosnie appliquaient aux schismatiques et à leurs prêtres sur le territoire du vicariat de Bosnie, lesquels le vicaire de Bosnie distinguait, non sans raison, des hérétiques et rangeait dans un groupe spécial des croyants. S'adressant au Siège Apostolique, le vicaire de Bosnie demandait au pape Grégoire XI son opinion sur le procédé à appliquer aux prêtres du pays qui, «pour leur propre avantage» étaient disposés «à suivre le rite occidental», bien qu'ils «ne soient pas de véritables prêtres, mais des rustiques et schismatiques, établis suivant la coutume du pays et

ordonnés sans observation des canons». Dans sa réponse, le pape a permis aux franciscains d'utiliser ces prêtres, à cause du manque du clergé catholique, pour baptiser ceux qui ne le sont pas, bien qu'il fût d'avis qu'il est plus avantageux de le faire faire par les vrais prêtres.

Un doute analogue est manifesté aussi dans la troisième question du vicaire de Bosnie, à savoir: comment doit-il traiter les schismatiques sur le territoire du vicariat de Bosnie, puisque à un grand nombre de gens simples parmi les Grecs (schismatiques) n'est pas connu le schisme grec, bien qu'ils professent Christ et le fondement de la foi». Le vicaire de Bosnie a demandé l'avis du Siège Apostolique s'il faut laisser ces gens «soit qu'ils sont seulement baptisés soit qu'ils se croient baptisés» à leur simplicité ou bien «les détourner de ces prêtres et de leur coutume ancienne». Le pape a donné, de même qu'à la question précédente, une réponse positive, mais il exigeait qu'en faisant cela on ne portât pas atteinte «à la substance de la religion» et «aux prescriptions de l'église catholique».

En polémique avec différentes opinions sur ce problème, l'auteur démontre qu'il n'y a aucune justification pour placer les schismatiques et leur prêtres mentionnés dans les Dubia dans les montagnes de la Transylvanie et les identifier avec les Valaques Roumains d'autant plus que les autres lettres du pape, ainsi que le contenu des Dubia, ne parlent que des schismatiques «dans les régions de la Bosnie» ou «dans les régions de la Bosnie vers la Hongrie». La province de Transylvanie ne se trouvait pas, à cette époque-là, dans la sphère du vicariat franciscain de Bosnie, lequel, en ce temps n'embrassait que la Bosnie et les régions autour des rivières de Vrbas, de Save et de Truinni (Tamiš) jusqu'à Wilkrike (Belkriche — Bela Crkva) dans le Banat méridional. L'auteur prouve que sur le territoire entier de l'Etat médiéval de Bosnie il y avait des pâtres valaques orthodoxes et que les Valaques schismatiques, mentionnés dans la lettre du pape Grégoire XI du 1er juin 1373, ne doivent pas être cherchés en Valaquie ou dans les montagnes de Transylvanie, qui n'étaient pas dans les limites du vicariat de Bosnie, mais en Bosnie même, où l'on rencontre avant, aussi bien qu'après l'apparition des Dubia, des Valaques schismatiques et leur prêtres. Les mots du vicaire de Bosnie frère Barthélemy que les prêtres mentionnés n'étaient pas de «véritables» prêtres, mais «des rustiques et schismatiques», établis «suivant la coutume du pays et ordonnés sans observation des canons», ne se rapportent pas aux prêtres des archevêchés valaques où une telle pratique n'existait pas, mais aux prêtres valaques du pays qui était en dehors de la juridiction de l'église orthodoxe jusqu'à l'arrivée des Turcs et où la fonction sacerdotale, parmi la population pastorale mobile était transmise, «selon la coutume ancienne» du père au fils sans ordination de la part de l'évêque compétent.

L'analyse des Dubia des franciscains de Bosnie, dans le contexte de la correspondance du pape Grégoire XI, confirme d'une manière convaincante l'opinion émise antérieurement par F. Rački que «les habitants de la Bosnie étaient divisés en trois confessions» et que les protagonistes de la tradition orthodoxe dans l'Etat médiéval bosnien étaient des Valaques orthodoxes, originaires des régions de Hum et de Podrinje, que les Dubia des franciscains de Bosnie nomment «schismatiques» et la correspondance du pape Grégoire XI «schismatiques» ou «Valaques schismatiques».

